

Yoshlarda tolerantlikni rivojlantirish – psixologik muammo sifatida

Iskandarov Erkinboy G'ayrat o'g'li

UrDU Psixologiya yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya:

Mazkur maqolada hozirgi davr yoshlarida tolerantlik va bag'rikenglik kabi ko'nikmalarni rivojlantirishda ularda duch keladigan psixologik muammolar to'grisida ma'lumotlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar:

Tolerantlik, muloqot, falsafa, munosabat, erkinlik, toqatlilik, ko'nikma, qadriyat, xalq, huquq, madaniyat.

Hozirgi davrda yosh avlodda tolerantlik ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biriga aylanmoqda. Yoshlarda ijtimoiy muloqot jarayonida toqatli va bag'rikeng munosabatning shakllanishi ijtimoiy barqarorlik va xavfsizlik uchun muhim omil bo'lib hizmat qiladi. Shuningdek, tolerantlik o'zgalarning fikri va xatti-harakatlariga chidamlilikni, ularga toqatlilik bilan munosabatda bo'lishni, achchiqlanmaslikni anglatadi.

Tolerantlik tushunchasi ingliz olimi P. Medavar tomonidan ilmiy hamjamiyatga 1953 yilda ko'chirib o'tkazilgan begona to'qimaga nisbatan organizm immun tizimining chidamliligini ifodalash maqsadida taklif etilgan ¹.

Falsafada qomusiy lug'atda tolerantlikni chidam va sabr-toqat sifatida talqin etiladi. SHuningdek, bu tushunchani bag'rikenglik bilan bog'lab, «o'zgalarning turmush tarzi, xulq-atvori, odatlari, his-tuyg'ulari, fikr-mulohazalari, g'oyalari va e'tiqodlariga nisbatan toqatli, chidamli bo'lish, bir-biriga o'xshamagan

¹ Каримова Э. Толерантлик ва ҳозирги замон. // Ж. Фалсафа ва ҳуқуқ. – Т., 2008. – №3. – Б.51

odamlarning birga ahillikda yashashga intilishidir. Biron bir insonda yoki biron bir begona madaniyatda bizga nimadur yoqmasligi mumkin, biroq ular o‘zgalarning huquq va manfaatlariga ziyon etkazmasa, joriy qonunlarni buzmasa ularning mavjudligi va rivojlanishini tan olishimiz kerak»².

Shunday ekan, tolerantlik o‘zgalarning xatti-xarakati va fikr mulohazalari, g‘oyalari va e‘tiqodlariga toqatli, chidamli va kengfe‘llik bilan munosabatda bo‘lishni anglatadi. O‘zgalarning fikriga, mulohazalariga va e‘tiqodlariga tabiiy ravishda bo‘ysunishni anglatmaydi. Ijtimoiy ishga oid ensiklopedik lug‘atda tolerantlikni boshqalarning madaniy, irqiy va boshqa tafovutlarini tan olish, qadrlash va hurmat qilish, ularga bag‘rikenglik bilan munosabatda bo‘lish sifatida ta‘riflanadi³.

Tolerantlik bugungi kunda insonlar hayotini tartibga soluvchi kuchli vosita sifatida davlat tuzilishi, ijtimoiy tizimda va inson huquqlarining rivojlanishida etakchi omil bo‘lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, talabalarda aynan “Axborot soati” darslarida tolerantlikni shakllantirish o‘ta muhim psixologik jarayon sanaladi. Bu jarayonni tashkil etishda esa o‘quv vositalari va o‘qituvchining o‘rni beqiyos hisoblanadi. Zero, tolerantlik tushunchasi o‘z tarkibiga chidam, bardosh, o‘zgalarning hayot tarzi, fikrlashi, xatti-harakati, qadriyatlariga toqat qilish, ularga hurmat nazari bilan qarash, atrofdagilarni kamsitmaslik kabi tushunchalarni ham qamrab olgan.

Ta‘lim jarayonida talabalarning o‘qituvchi, kursdoshlari bilan hamkorlik qilishlarini ta‘minlovchi ma‘naviy hamda ruhiy kechinmalar ham tolerantlik xislatlarini ifodalovchi fazilatdir.

O‘zbek tadqiqotchilaridan M.Xajjevaning fikricha, tolerantlik turli ijtimoiy va e‘tiqodiy tafovutlarga ega insonlar va millatlarni bir biriga bog‘lab, ular

² Абдурахмонова З.Э. Ёшларда миллий бирлик туйғуси шаклланишининг ижтимоий-психологик хусусиятлари. Психол. фанл.номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Т.: 2006.

³ Бардиер Г.Л. Социальная психология толерантности. – СПб.: Изд-во, СПбГУ, 2005.

o‘rtasida do‘stona munosabatni va muhitni yaratish orqali ijtimoiy rivojlanishni ta‘minlaydi⁴.

Tadqiqotchi Z.Husniddinov esa, bu tushunchaga quyidagicha ta‘rif beradi: «tolerantlik umumiy ma‘noda biror narsa, hodisani, o‘zgacha fikr va qarashni, o‘z shaxsiy tushunchalaridan qat‘iy nazar, imkon qadar chidam va toqat bilan qabul qilishni anglatadi»⁵.

G‘arb olimi G.Ayzenk tolerantlikni chidamlilik, murosasozlik va o‘zga olam bilan muloqotga kirishiga ruhsat berish, unga nisbatan erkinlik va toqatlilik sifatida ta‘riflaydi⁶.

A.A. Rean bag‘rikenglikning ikki turini ajratib turadi⁷:

- klassik (psixofiziologik) bag‘rikenglik bilan bog‘liq bo‘lgan, ya‘ni atrof-muhitning turli ta‘sirlariga nisbatan sezgirlik chegarasining pasayishi bilan bog‘liq bo‘lgan shahvoniy bag‘rikenglik;

- shaxsning muayyan munosabatlarini, uning voqelikka bo‘lgan munosabati tizimini shakllantirish bilan bog‘liq bo‘lgan, shaxsning atrof-muhitga ma‘lum reaksiyasiga tayyor bo‘lishga yo‘naltirilgan dispozitsion bag‘rikenglik.

Zamonaviy mahalliy ilm-fanda bag‘rikenglik hodisasi juda faol o‘rganilmoqda. Olimlar etnik va ijtimoiy psixologiyani nazariy va amaliy tadqiqotlarini olib boradilar, ular millatlararo munosabatlar psixologiyasining jihatlari va bu munosabatlarda shaxsning roliga tegishlidir. Psixologiya fanida yoshlar orasida "bag‘rikenglik ongini" shakllantirishga qaratilgan ishlar mavjud (G. U. Soldatova, V. Yu. Xotinets, Yu. P. Platonov, A. G. Asmolov, V. V. Glebkin, L.A. Shoigerova, O.D. Sharova, M.A. Jerelievskaya).

⁴ Хажиева М. Ўзбекистонда толерантлик жараёни. –Тошкент: АБУ-МАТВУОТ КОНСАЛТ. 2008.

⁵ Хусниддинов З. Ўзбекистонда диний бағрикенглик (монография). - Тошкент ислом университети, 2006.

⁶ Немов Р.С. Психология : в 2 т. – Т. 1 [Текст] / Р.С. Немов. – М.: Просвещение, 1994.

⁷ Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика. СПб.: Питер, 2002

Tadqiqotchilar bag‘rikenglikni, avvalo, tenglikni hurmat qilish va tan olish, hukmronlik va zo‘ravonlikni rad etish, insoniyat madaniyati ko‘p qirraliligi va xilma-xilligini tan olish, xulq-atvor me‘yorlari, bu xilma-xillikni bir xillikka kamaytirishni rad etish yoki har qanday nuqtai nazarning ustunligi deb bilishadi. Ushbu talqinda bag‘rikenglik boshqalarning huquqlarini tan olish, boshqalarni teng huquqli deb qabul qilish, tushunish va rahm-shafqatni talab qilish, boshqa xalqlar va madaniyatlar vakillarini qanday bo‘lsa, shunday qabul qilish va ular bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish istagini anglatadi. U o‘zining amaliy ifodasini chidamlilik, o‘zini o‘zi boshqarish, uzoq vaqt davomida salbiy ta’sirlarga dosh bera olish qobiliyatida ifodalanadi.

A.V. Petrovskiy "tolerantlik" tushunchasini adaptiv imkoniyatlarni kamaytirmasdan uzoq vaqt davomida noqulay ta’sirlarga dosh bera olish qobiliyati deb ta’riflagan. Umumiy ma’noda bag‘rikenglik har qanday ishda, ishda qat’iyat, qat’iyat va chidamlilik va chidash qobiliyati sifatida tavsiflanadi .

Psixologiyada “tolerantlik” deganda uning ta’siriga nisbatan sezgirlikning pasayishi, tahlikali vaziyatga milliy javob berish chegarasining oshishi natijasida har qanday noqulay omilga javob yo‘qligi yoki zaiflashishi tushuniladi.

Bag‘rikenglik - munosabatlardagi tinchlik uchun o‘z manfaatlarini buzishga tayyorlik. Kuchli tomonlarning manfaatlari zaiflarning manfaatlariga to‘g‘ri kelmaganligi sababli, manfaatlarning buzilishini har xil yo‘llar bilan tushunish kerak⁸. Tolerantlik - bu shaxsiyatning sifati va ijtimoiy hayot hodisasi madaniyatning eng yuqori, asosiy qadriyatlariga tegishli.

"Tolerantlik" tushunchasining noaniqligi uni mutlaqo mavhum va umumiy qiladi, qat’iy ilmiy tadqiqotlar uchun, shuningdek, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar va bag‘rikenglik ongini shakllantirish usullarini ishlab chiqish uchun mavjud

⁸ Исмоилова Н.З. Ижтимоий психология. Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2018.

emas. Shu sababli, bag‘rikenglikning tegishli mezonlarini belgilash maqsadga muvofiqdir:

- turli xil xalqlar vakillari o‘rtasidagi haqiqiy tenglik (jinsi, irqi, millati, dini yoki boshqa biron bir guruhga mansubligidan qat’i nazar, barcha odamlar uchun ijtimoiy imtiyozlarga teng kirish);

- jamiyatning barcha a‘zolarining boshqa ijtimoiy, madaniy va boshqa guruhlarga nisbatan o‘zaro hurmati, xayrixohligi va bag‘rikengligi;

- jamiyatning barcha a‘zolarining siyosiy hayotida ishtirok etish uchun teng imkoniyatlar;

- milliy ozchiliklarning qonun bilan kafolatlangan madaniy o‘ziga xosligi va tillarini saqlash va rivojlantirish;

- ma‘lum bir jamiyatda namoyish etilgan barcha madaniyatlar uchun an‘analarga rioya qilish uchun haqiqiy imkoniyat;

- bu boshqa konfessiyalar vakillarining huquqlari va imkoniyatlarini buzmasa, din erkinligi; umumiy muammolarni hal qilishda hamkorlik va birdamlik;

- millatlararo va millatlararo munosabatlar sohasida va jinslar o‘rtasidagi munosabatlarda salbiy stereotiplarni rad etish.

Taqdim etilgan mezonlar zamonaviy tarixda bag‘rikenglikning eng to‘liq timsoli sifatida qabul qilingan liberal fuqarolik jamiyati modeliga mos keladi. Jamiyatning ushbu modelida xolis davlat har bir fuqaroning rivojlanish va o‘z ishonchini ifoda etish huquqini kafolatlovchi asosiy sub’ektga aylanadi.

Atrof muhitning har bir ob’ektiga nisbatan bag‘rikenglik o‘zini individual shaxs yoki ijtimoiy guruh bo‘lishidan qat’i nazar, ushbu ob’ekt xavfsizligi sub’ektiv g‘oyasi sifatida namoyon qiladi. Bunga muvofiq bag‘rikenglikning asosiy funksiyalari ajratiladi:

- insonparvarlik - sub’ektning qadriyat yo‘nalishlari va manfaatlarini shakllantirishga qaratilgan;

- identifikatsiya qilish - o‘zini har qanday guruhga qo‘shilish, o‘z pozitsiyasini guruhdagilar bilan bog‘lash usuli sifatida ishlaydi, mulohaza yuritish qobiliyatini, o‘zaro aloqalarning axborot maydonini kengaytirish istagini hosil qiladi;

- ijtimoiy moslashuvchan - bu sub’ektning atrof-muhit bilan aloqasini uyg‘unlashtiradi, sub’ektiv potentsialingizni real baholashga, o‘zingizni rivojlantirish uchun asos yaratishga imkon beradi.

Bundan tashqari, bag‘rikenglikning quyidagi tarkibiy qismlari topilgan:

- kognitiv-qiymat - shaxsni shakllantirishga ko‘maklashish vazifasini bajaradi
- muhim tizim, qadriyat yo‘nalishlari, dunyoni idrok etish va munosabat sifatini tavsiflaydi;

- integral - guruhning ham, shaxsning ham ahamiyati va ichki qiymatini tan olishni ta‘minlaydi;

- motivatsion-ehtiyojga asoslangan - ijtimoiy moslashuv maqsadida "bag‘rikenglik" axloqiy mezonini shakllantirishdan iborat.

SHunday qilib, bag‘rikenglik har qanday vaziyatda odamga o‘z irodasiga qarshi chiqmaslik, suhbatdoshni kamsitmaslik va shaxsiy erkinlik prinsipini saqlab qolish imkonini beradi. Inson o‘zini qilmishidan xabardor bo‘lganda o‘zini bag‘rikeng deb biladi.

Ushbu tolerantlikni hayot normasi sifatida tushunishga asoslanib, bag‘rikenglik xatti-harakatining mezonlari insonning qobiliyatlari va ijobiy aloqalarga moyilligi bo‘ladi. SHunday qilib, muhim kelishuv nuqtalarini, umumiy manfaatlar sohasini, mezbon jamiyat bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish istagini topishga tayyorlik yangi hayotda o‘z o‘rnini topishda muvaffaqiyatni kafolatlaydi va shuning uchun ham qulay va samarali madaniy moslashishga yordam beradi yangi maydon.

“Tolerantlik” - bag‘rikenglik hissi va boshqalarning fikrlariga hurmat bilan qarash, bu sizning o‘zingizning fikringizga to‘g‘ri kelmaydi. Bardoshlik har kimga

o‘z qarashlarini erkin ifoda etish huquqini va amaliy hayotda odamlarning haqiqiy tengligini beradi, bu inson o‘z e‘tiqodidan voz kechmasdan, shu bilan birga boshqa odamlarning fikrlariga yaxshi munosabatda bo‘lishida namoyon bo‘ladi .

Demak, tolerantlik juda keng falsafiy tushuncha bo‘lib, o‘zida toqatli bo‘lish, bag‘rikenglikni namoyish qilish, turli g‘oya, qarash va e‘tiqodni teng yashovchanligini e‘tirof etish va ularga samimiy munosabatda bo‘lish tushuniladi. Tolerantlik - urf-odatlar, qarashlar, e‘tiqodlarga nisbatan sabr-toqatlilik, chidamlilik, boadablik, andishalilikni, turli ijtimoiy va e‘tiqodiy tafovutlarga ega insonlar va millatlarning olijanob g‘oya va niyatlar yo‘lida hamkor va hamjihat bo‘lib yashashi, do‘stona munosabatni va muhitni anglatadi.

Shunday qilib, tolerantlik (bag‘rikenglik) shaxsning individualligi barqarorligini va jamiyatdagi shaxsning uyg‘un rivojlanishini ta‘minlaydi. Bag‘rikenglik toqat qilmaslikdan farqli o‘laroq, ko‘p millatli dunyoda madaniyatlararo o‘zaro ta‘sir o‘tkazish uchun shart bo‘lib xizmat qiladi. Uning shakllanishi o‘z xalqiga, uning urf-odatlari, qadriyatlari va yutuqlariga hurmat tuyg‘usini tarbiyalash, dunyoning butun etnik va madaniy xilma-xilligini anglash va qabul qilishni o‘z ichiga oladi.

Research Science and Innovation House